

معرفی کتاب خارجی

آخرین کارنامه‌نگاری حقوق و فقه اسلامی

جای گذاشتند.

انگیزه فقیهان و پژوهشگران حقوق، غالباً تعیین وظایف افراد در مسائل عبادی، معاملات و روابط اجتماعی یا تعیین تکلیف حکمرانان و مسئولان در منصب‌های عالی و دانی بوده است. این ضروریات اجتماعی برای فقیهان به مثابه حکمی واجب (کفایی و گاه عینی) در تاریخ هزار و نیم‌ساله عمر اسلام همواره خودنمایی می‌کرده است. علی‌رغم تنوع و تعداد زیاد آثار علمی فقیهان و پژوهش‌های مکتوب حقوقی، تلاش برای شناسایی و گردآوری اطلاعات آنها کمتر انجام یافته است. کتاب‌شناسی‌های موجود در عرصه فقه جامعیت لازم را ندارند. از جمله فهرستواره فقه هزار و چهارصدساله اسلامی محمدتقی دانش‌پژوه که در ۱۳۶۷ به چاپ رسید. دیگر کتابی از سید حسین مدرسی طباطبایی که در اصل به انگلیسی است و محمدآصف فکرت به فارسی برگردانده و با عنوان مقدمه‌ای بر فقه شیعه: کلیات و کتاب‌شناسی منتشر شده است. این کتاب آخرین پژوهش کتاب‌شناسی جامعی است که در ده جلد در مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی انجام یافته و زیر چاپ است.

اسلام‌شناسان غربی نیز به کتاب‌نامه‌نگاری برای فقه و حقوق اسلامی اهتمام ورزیده و چند اثر به چاپ رسانده‌اند. این نشان‌دهنده اهمیت این دانش در نظر آنهاست. گویا نخستین مأخذ فقه در غرب راجوزف شاخت در ۱۹۶۴ م منتشر کرد؛ البته نه به صورت مستقل بلکه فصلی از کتاب در آمدی بر حقوق اسلامی.^۱ مقاله بلند «کتاب‌شناسی حقوق اسلامی» نوشته مکدیسی در ۱۹۸۶ در مجله کتابخانه حقوق چاپ شد.^۲ پس از آن ماریبل فیرو در اسپانیا کتاب‌شناسی دیگری منتشر کرد.^۳ همه اینها غیر از کتاب‌شناسی‌های عمومی مانند فهرستواره منابع اسلامی^۴ است که در حوزه اسلام منتشر می‌شود و بخشی از آنها معرفی منابع فقهی و آثار حقوقی است.

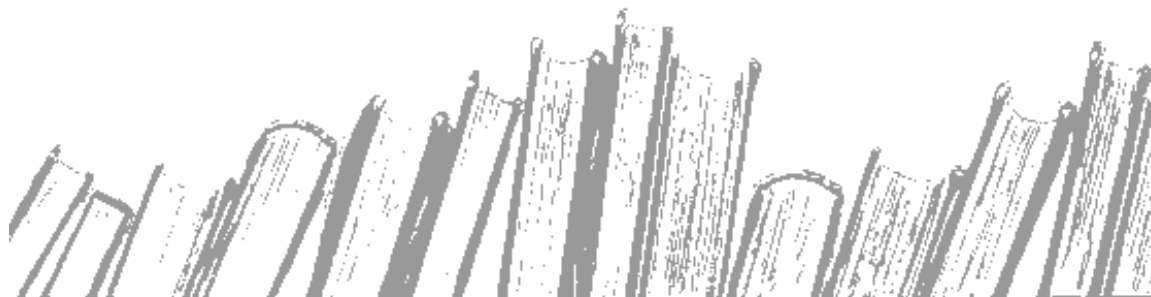
آخرین کتاب‌شناسی که در حوزه فقه و حقوق اسلامی در غرب منتشر شد، کتاب‌شناسی فقه اسلامی به کوشش رادلف پترز و لیلا الزوینی بامشخصات کتاب‌شناسی زیر است:

A Bibliography of Islamic Law (1980-1993), Laila Al-Zwaini and Rudolph Petters, Leiden, Brill, 1994, 240p

محمد نوری

○ کتاب‌شناسی فقه اسلامی
○ لیلا الزوینی و روبرت پترز
○ لیدن، بریل، ۱۹۹۴

فقه و حقوق در میان دانش‌های اسلامی از جهات مختلف قابل توجه است. یکی از این جهات، انبوهی و کثرت آثار فقهی است. میراث علمی مسلمانان در تألیف موضوعات فقهی و حقوقی واقعاً عجب‌برانگیز است. بسیاری از دانشمندان مذاهب مختلف، عمر خود را به پژوهش، آموزش و تألیف در ابواب فقه، مباحث نظری و پایه‌ای این دانش و تحلیل تاریخ و معاجم و بررسی نظام‌های حقوقی آن گذراندند و کارنامه حجیمی از خود بر

انگیزه مؤلفان در گزینش موضوعاتی خاص از حقوق عمومی یا خصوصی و نیارودن برخی از موضوعات فقهی علاوه بر وجود منابع، نیاز بیشتر و عمومی تر به این گونه موضوعات حقوقی بوده است. برای گزینش آثار و اولویت سنجی، یک معیار دیگر مد نظر مؤلفان بوده است و آن کمبود منابع در یک زمینه است. مثلاً به علت وجود اطلاعات کافی درباره حقوق زن در کتاب‌های مختلف از جمله در دایره المعارف اسلام از آوردن این گونه موضوعات پرهیز کرده‌اند.

مؤلفان عمداً، از توصیف و تحلیل درباره مآخذ خودداری کرده‌اند و هدف آنها به کارگیری امکانات برای آوردن منابع بیشتر به جای توصیف نگاری بوده است.

در هر فصل، آثار براساس الفبای نام نویسنده مرتب شده‌اند، البته پس از مستندسازی نام‌ها و مثلاً تقدم نام خانوادگی. اسامی افرادی که به نوعی در پدید آمدن این کتابنامه مشارکت داشته در مقدمه فهرست شده‌اند؛ الکساندر گروت، رمک کروک، جان میشل اتو، لئون بوسکنز، مارتن هوفشتیدی، آلبرت دکر، آنماری استرملار، کتجی جانسن، جفری پوپر، که همگی از برجستگان در زمینه اطلاع‌رسانی و کتابداری اسلامی و شرقی در غرب‌اند. سزاوار است نخبگان کتاب‌شناسی ایرانی به تبادل تجربه و تعامل فکری با این شخصیت‌ها بپردازند. در بین آنها نام جفری پوپر دیده می‌شود که با تألیف و انتشار فهرستواره اسلامی^{۱۳} در ارتقای اطلاع‌رسانی اسلامی سهم به سزایی دارد.

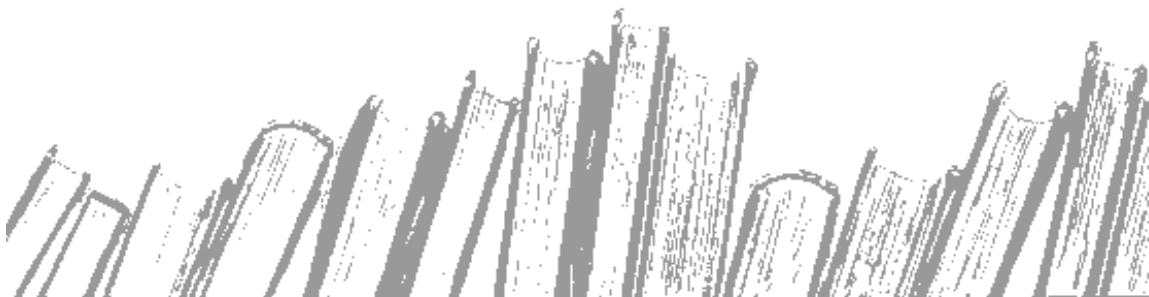
منابع در کتابخانه‌های دانشگاه لیدن، دانشگاه آمستردام و دانشکده آفریقا - آسیایی دانشگاه لندن مورد مطالعه قرار گرفته است. از این رو ضبط و ثبت اطلاعات این کتاب به نوعی گویای غنا و فقر منابع اسلامی در این مراکز مهم اسلام‌شناسی است. هزینه‌های تألیف این فهرستواره را انجمن هلندی حقوق اسلامی و خاورمیانه (ریمو)^{۱۴} تأمین کرده است. جهت آشنایی بیشتر با این کتابنامه، اطلاعات مندرج در دو فصل آن تحلیل می‌شود. فصل اول از بخش اول با عنوان آثار مرجع^{۱۵} شامل اطلاعات درباره ۲۲ اثر است. اولین مدخل مقاله‌ای از فصلنامه ایرانی حقوق تطبیقی است. عنوان این مقاله «نگاهی به نویسندگان این نشریه» است. مدخل دوم با عنوان «آگهی فوت: پروفیسور نوتل جی. کولسون» است که در فصلنامه حقوق عرب منتشر شده است. از ۲۲ مدخل موجود در این فصل، دو مدخل، فرانسوی و بقیه انگلیسی است. آثار برخی از نویسندگان ایرانی مانند محمدتقی دانش‌پژوه و سید حسین مدرسی طباطبایی و بعضی نویسندگان از

مؤلفان در مقدمه این اثر را ذاتاً مستقل نمی‌دانند بلکه آن را مکمل کتاب‌شناسی‌هایی که قبلاً در غرب منتشر شده ارزیابی می‌کنند. به ویژه کتاب‌شناسی‌های جوزف ساخت، جان مک‌دیسی و ماریبل فیرو، پیشینه این فهرستواره بوده است. قلمرو زمانی این کتاب‌شناسی ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۳ است؛ یعنی کتاب‌ها و مقالات و پایان‌نامه‌هایی که در این چهارده سال درباره موضوعات حقوق اسلامی منتشر شده است.

ساختار کتاب این گونه است که ابتدا اطلاعات منابع در دو بخش اصلی که هر یک از آن دو بخش به چند فصل تقسیم شده است. این دو بخش دارای این عناوین است: آثار غیرمرتبط با کشورها و مناطق؛ آثار مرتبط به کشورها و مناطق. بخش اول شامل ۲۷ فصل است؛ مرجع، مجموعه‌ها، راهنماها و دستنامه‌ها، فلسفه حقوق، رابطه حقوق با کلام، حقوق مردم، تاریخ فقه و حقوق، تحولات جدید، جامعه‌شناسی حقوقی، مطالعات تطبیقی، نظام‌های حقوقی، بررسی‌های تحلیلی، مصادر حقوق، حقوق بین‌الملل، حقوق بشر، کارکرد این دانش در کشورها، قوه قضائیه، حقوق جزا، حقوق خصوصی، حق سکونت، حق جانشینی، دارایی، حقوق تجارت و مالی، حقوق پزشکی، حقوق کار.

بخش دوم در ۳۵ فصل به اطلاع‌رسانی درباره آثاری پرداخته که از نگاه حقوق و فقه به کشورهای نظیر افغانستان، ایران، سومالی و سوریه پرداخته‌اند. بدین ترتیب که هر فصل به یک کشور اختصاص یافته است و اسرائیل و فلسطین در دو فصل جداگانه بررسی شده‌اند. آوردن اسرائیل در کنار کشورهای اسلامی قابل تأمل است. در فصل ایران ۱۸۸ اثر معرفی شده است.

مؤلفان به جامع نبودن این اثر اقرار کرده‌اند و علت آن را دشواری دسترسی به همه منابع از کشورهای مختلف به ویژه مناطق دور دست دانسته‌اند. البته خطی مشی اصلی آنها گزینشی بودن کتاب است. آنان در صدد آوردن اطلاعات درباره آثار مهم از کشورهای مختلف در زمینه حقوق عمومی و خصوصی بوده‌اند. از این رو مسائلی همچون نماز و روزه در قلمرو آنها جایی ندارد. بلکه هدف آنان تأمین نیازهای پژوهشی در موضوعاتی همچون نظام سیاسی ایران یا حقوق خانواده در کشور مصر است. تعیین جایگاه موضوعی آثار فقط براساس عنوان آثار بوده و محتوای کتاب بررسی نشده است. از این رو، برخی از آثار که عنوان گویا و مشخصی نداشته‌اند، تعیین جایگاه نشده یا به اشتباه در فصل غیرمربوط جای داده شده‌اند.

علمی و مفید منتشره در این فهرستواره معرفی نشده است، ضرورت اطلاع‌رسانی جامع برای خارج از کشور بیشتر احساس می‌شود. در مجموع ۱۸۴۹ عنوان در این فهرستواره معرفی شده است. با این همه، با توجه به اینکه در این پژوهش فقط آثار ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۳ معرفی شده است نمی‌توان آن را کتاب‌شناسی روز آمد و کار آمدی دانست. علی‌رغم تلاش‌های مؤلفان، اطلاعات مندرج در این کتاب، بسیار ناقص است و به هیچ وجه نمی‌تواند برای پژوهش‌هایی در حوزه حقوق اسلامی کفایت کند. شاید یکی از علل ضعف بسیاری از پژوهش‌های حقوقی غربی‌ها در حوزه اسلام و جهان اسلام، فقدان اطلاع‌رسانی جامع و اتکای پژوهشگران غرب به این گونه فهرستواره‌های ناقص است.

پانویست‌ها:

1. Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, London, Oxford University Press, 1964, p. 215-286.
2. Jhon Makdisi, *Islamic Law Bibliography Law*, *Library Journal* 78. (1986) p. 103-189.
3. Meiro M. *Repertorio Bibliografico de derecho Islamic*, Madrid, Instituto de cooperación con el mundo Arabe 1993. 98p.
4. *Index Islamicus*.

گزارشی از این فهرستواره در فصلنامه کتاب‌های اسلامی، شماره هشت آمده است.

5. Alexander Groot
6. Romke Kruk
7. Jan Michiel Otto
8. Leon Buskens
9. Maarten Hafsted
10. Albert Dekker
11. Annemarike Stremlearr
12. Katjc Hansen
13. Geoffrey Popper
14. *Index Islamicus*
15. Dutch Association for the Study of Islamic and Middle Eastern L... (RIMO)
16. Reference Material

نقاط دیگر جهان اسلام در این فصل به چشم می‌خورد. اطلاعات مقاله «کتابنامه مشروح حکومت و کشورداری» از محمدتقی دانش‌پژوه در این فهرستواره آمده است. این کتاب‌شناسی گویابخشی از کتاب فهرستواره فقه هزار و چهارصد ساله اسلامی است. این بخش را سعید امیر ارجمند در مجموعه اقتدار و فرهنگ سیاسی در تشیع (نیویورک ۱۹۸۹ م) آورده است. از دیگر اطلاعات جالب توجه این فصل مقاله‌ای از لایید در تحلیل یافته‌های ساخت در زمینه فقه اسلامی و مقاله‌ای از پیکتوری درباره زندگی و آثار مجید خدوری، مجموعه مقالاتی ویراسته سزن تن‌دری با عنوان شریعت در جهان اسلام (چاپ دانشگاه هوستون در ۱۹۸۲) است. غیر از این، اطلاعات مفیدی برای پژوهشگران ایرانی در حوزه فقه و حقوق اسلامی در این فصل وجود دارد که از طریق آنها می‌توان به منابع کارآمدی دست یافت.

اما نگاهی هم داریم به فصل ایران که در آن ۱۸۸ اثر معرفی شده است. با اینکه در سال‌های اخیر عناوین بسیار زیادی درباره حقوق مربوط به ایران منتشر شده ولی مؤلفان با نگاه‌گزینی محض فقط ۸۸ اثر را معرفی کرده‌اند. موضوعات این آثار شامل: قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، آیین دادرسی، طلاق و ازدواج، نظام حقوقی، قرارداد و عقود، تصرف عدوانی، بانکداری و نظام مالی، بازرگانی، حقوق بشر، تاریخ حقوق سیاسی، عدالت اجتماعی، مشروعیت سیاسی، مشروطیت، اقتدار روحانیت، حقوق زن و وقف.

نوادر موضوعاتی نیز در این قلمرو قرار گرفته‌اند: مانند مقاله‌ای از جی. کوپر درباره دیدگاه مقدس‌اردبیلی در باب تقلید (مندرج در اقتدار و فرهنگ سیاسی در تشیع ویراسته ارجمند؛ چاپ نیویورک، ۱۹۸۸)؛ مقاله‌ای از کالدر با عنوان «مشروعیت و تحقق آن در ایران دوره صفوی»، تحلیل آراء محمدباقر سبزواری، مقاله‌ای از حمید عنایت با عنوان «ایران؛ مفهوم اقتدار مجتهد» و بالاخره مقاله «نفوذبنیادگرایی بر حقوق و سیاست در ایران» از ای. میر.

مجموعه اطلاعات گردآوری شده علاوه بر این که نشان‌دهنده دغدغه‌های مؤلفان است، از نیازهای پژوهشی در خارج از ایران نیز حکایت دارد.

از طریق این فهرستواره می‌توان افق‌های مطالعاتی و سوژه‌های تحقیقاتی خارج از ایران را کشف کرد و تدبیری برای تعامل پژوهشگران و مراکز تحقیقاتی داخلی و خارجی فراهم آورد. با توجه به اینکه بسیاری از آثار